

Majda Hrženjak

Andreas Reckwitz: Družba Singularnosti. O strukturnih spremembah moderne.

Ljubljana: Založba Krtina, 2023. Prevod: Ana Monika Habjan. 554 str., (ISBN 978-961-260-154-6), 45 EUR

Andreas Reckwitz, nemški sociolog in kulturni teoretik, profesor obče sociologije in sociologije kulture na Humboldtovi univerzi v Berlinu, avtor knjig *Das hybride Subjekt* (2006), *Die Erfindung der Kreativität* (2012), *Das Ende der Illusionen* (2019), v svojem odmevnem delu *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne* (2017) nadaljuje premišljanja spreminjanja moderne družbenosti, ki v družboslovju in humanistiki aktivno potekajo od osemdesetih let 20. stoletja. S pojmi, kot so »pozna moderna« (Giddens), »družba tveganja« (Beck), »tekoča moderna« (Baumann), »mrežna družba« (Castells), »novi duh kapitalizma« (Boltanski in Chiapello), sociologi opisujejo spremenjene razmere družbenosti, ki se na ozadju predstav o racionalno urejeni, povezani in funkcionalno diferencirani moderni družbi kažejo v procesih globalizacije, fragmentacije, individualizacije in digitalizacije družbe, pospeševanja mobilnosti, fleksibilizacije dela, pluralizacije življenjskih potekov in krčenju sistemov socialne varnosti. Medtem ko ti koncepti osvetljujejo spreminjanje moderne skozi specifične posamične značilnosti sodobnih družb, delo *Družba singularnosti* prinaša poizkus celovite refleksije strukturnih sprememb sodobnosti skozi koncept singularnosti in novega izobraženega srednjega razreda kot nosilca singularnosti.

Metodološko Reckwitz izhaja iz primerjalne historizacije, s katero identificira tri obdobja moderne. Klasična moderna, pravi avtor, vznikne okoli leta 1800. Znotraj klasične moderne razlikuje med meščansko moderno, ki prevladuje večji del 19. stoletja, in industrijsko ali organizirano moderno, ki traja od začetka do sedemdesetih let 20. stoletja, ko nastopi pozna moderna. V okviru industrijske moderne je zanimiva avtorjeva karakterizacija državnega socializma, kot pravi: »Po moje zahodni kapitalizem in državni socializem nista strukturni alternativni, pač pa različici ene radikalizirane racionalistične moderne. Še več: državni socializem je s svojim za celotno družbo veljavnim planskim imperativom in svojo določno desingularizacijo pravzaprav ponujal še čistejšo obliko industrijske moderne in njene logike občega. Vseeno se je zahodnokapitalistična verzija, kakršno idealnotipsko uteleša »kultura fordizma« in »amerikanizma«, dolgoročno izkazala za vplivnejšo, poleg tega se je zmogla preobraziti v pozno moderno« (str. 48).

Tako v meščanski kot v industrijski moderni je, kot utemeljuje avtor v prvem poglavju, prevladovala logika občega, ki jo opredeljuje kot tehnično, kognitivno in normativno racionalizacijo družbenih praks in institucij, ki poudarja standardizirane, formalizirane in posplošene načine opazovanja, vrednotenja, proizvodjanja in prisvajanja objektov, subjektov, prostorov, časov in kolektivov. Osrednja teza *Družbe singularnosti* pa je, da »v poznomodernih družbah potekajo strukturne spremembe, pri katerih nekdanje prevladujoče vlogo družbene logike občega prevzema družbena logika posebnega« (str. 14), ki

vse bolj oblikuje gospodarstvo, delo, življenjske sloge in politične skupnosti. Za sodobne poznomoderne družbe je torej, tako avtor, značilna družbena logika singularnosti, v kateri se –v nasprotju z družbeno logiko občega, ki poudarja splošnost, normalnost in funkcionalnost – družba strukturira po logiki edinstvenosti, izjemnosti, neprimerljivosti, performativnosti in afektivnosti. Izhodiščna predpostavka *Družbe singularnosti* je, kot pravi Reckwitz, da v celotni moderni med sabo tekmujeta družbeni logiki občega in posebnega, ki tvorita »Janusovo glavo« modernosti in, kot dodaja, podružbljenja nasploh. A če so v prejšnjih obdobjih prevladovali logika občega in njeni racionalizacijski procesi, v pozni moderni prevlada logika singularnega, v kateri so temeljni procesi kulturalizacije; med njimi avtor izpostavi predvsem valorizacijo in aficiranje (str. 86). Avtorjevo razumevanje kulturalizacije je specifično. Opirajoč se na Batailla in Cailloisa, poudari predvsem tisto, v čemer kultura presega racionalnost kot odgovor na problem pomanjkanja in reda v družbi ter usmerjenost v koristnost, produkcijo, akumulacijo in učinkovito regulacijo. Kulturalizacijo družbenega, pravi avtor, pa je treba razumeti kot odgovor na problem smisla in motivacije. Kulturne prakse so distancirane od instrumentalnosti in potreb, so brez smotra in funkcije, »imajo neko vrednost, so močno afektivno napolnjene prakse razdajanja« (str. 95).

Delo *Družba singularnosti* prinaša podroben analitičen opis tega, kar avtor pojmuje kot poznomoderno eksplozijo singularnosti, v kateri se ljudje, predmeti, čas, prostori in kolektivitete vse bolj kulturalizirajo oziroma se proizvajajo, vrednotijo in konzumirajo kot posebni. V drugem poglavju avtor analizira, kako se logika singularnega manifestira v postindustrijskem kulturnem kapitalizmu in kreativnih industrijah. Če je industrijsko gospodarstvo temeljilo na množični produkciji, hierarhični organizaciji, standardizirani potrošnji in trgih, na katerih poteka konkurenca na podlagi cene in kakovosti, pa ekonomija singularnosti, nasprotno, temelji na afektivnih dobrinah in storitvah, projektni produkciji, fleksibilni mrežni organizaciji, pluralizirani, soudeleženi in kurirani potrošnji ter kompetitivnosti, ki temelji na ekonomiji privlačnosti in pozornosti. Posledica tega je hiperkompetitivnost, saj ni dovolj, da je izdelek ali storitev cenejši ali boljši, temveč mora biti drugačen, avtentičen in aficirajoč.

V tretjem poglavju avtor analizira singularizacijo sveta dela, ki vse bolj privzema poteze kreativne ekonomije, v kateri je delo nematerialno, okupirano s komunikacijo, znaki in afekti, destandardizirano in fleksibilno ter usmerjeno v samouresničevanje. V svetu dela se vzpostavlja temeljna strukturna polarizacija znotraj družbe pozne moderne med *lovely jobs* in *lousy jobs* (str. 210). Na eni strani je kulturno in umsko visoko kvalificirano kreativno delo, ki je projektno, notranje motivirano ter prinaša potencialni družbeni prestiž na singularnih trgih atraktivnosti, pozornosti in avtentičnosti po načelu *the-winner-takes-all* (str. 183). Na drugi strani je enostavno storitveno in industrijsko delo, kjer gre za repetitivne in standardizirane funkcionalne dejavnosti s šibko notranjo motivacijo, ki je statusno in ekonomsko razvrednoteno.

Četrto poglavje obravnava tehnologije – algoritmi, digitalizacija in internet – kot temeljno infrastrukturo singularnosti, ki hiperproduktivno ustvarja informacije, naracije in podobe. Pri tem zasleduje mobilizacijo afektov in avtentičnost, intenzivnost pa črpa s prestopanjem družbenih meja med javnim in zasebnim, med mediji in resničnostjo.

Digitalna tehnologija je, tako avtor, tehnologija preobilja, ki proizvaja veliko več dobrin, kot je na razpolago pozornosti, zato do skrajnosti zastruje boj za vidnost. Tehnologija in ekonomija postaneta, paradokсно, dejavnika množične edinstvenosti, ki se, spet paradokсно, generira z rekombinacijo obstoječega.

Singularni življenjski slogi so vsebina petega poglavja. Reckwitz trdi, da se v najčistejši obliki kažejo v »novem izobraženem srednjem razredu«, katerega kulturni status je zagotovljen z dostopom do »uspešne samorealizacije« prek »kuratiranega življenja« (vključno z avtentičnimi potovanji, estetskimi domovi, zdravo hrano in telesom ter kultivirano izobrazbo), medtem ko »novi storitveni razred« doživlja kulturno razvrednotenje svojih rutinskih zaposlitev in standardiziranih kulturnih (potrošniških) praks.

V politiki se logika singularnega kaže v »apertističnem in diferencialnem liberalizmu«, v katerem kultura v kozmopolitskem smislu velja za »vir kakovosti življenja in konkurenčnosti« in v kulturnem esencializmu nastajajočih nacionalizmov, desnih populizmov in verskih fundamentalizmov. V zaključku Reckwitz izpostavi tri vrste kriz, ki jih generirajo pogoji singularne družbe: krizo prepoznavanja, samouresničevanja in političnega.

Kljub temu da delo *Družba singularnosti* prinaša celovito, koherentno in poglobljeno analizo sodobnosti, presenetljivo Reckwitz ne naslavlja nekaterih temeljnih vprašanj sodobnosti in predpostavk svoje analize. Odgovora na vprašanje, kaj je vzrok in gonilo družbene logike singularizacije, Reckwitz ne razvije. Refleksija je analitično deskriptivna, brez kritičnih in normativnih observacij. Avtor analizira izključno zahodne družbe (s fokusom na Združenih državah Amerike, Veliki Britaniji in Nemčiji); tematizacija singularizacije v raznolikih družbenih kontekstih je odsotna. Kljub preseganju metodološkega nacionalizma ni opaziti, da bi avtor izhajal iz globalne perspektive oziroma da bi sploh odpiral vpogled v razmerja med »zahodno« družbeno logiko singularizacije in njeno domnevno »zunanostjo«, ki je morebiti celo njen strukturni pogoj. Nenazadnje, nenavadno se zdi, da se tako celovita refleksija sodobnih pogojev sploh ne dotakne okoljskih sprememb.

Kljub temu je delo *Družba singularnosti* grandiozno in temeljno. Čeprav obsežno in prepredeno z gosto mrežo na novo izumljenih pojmov, katerih namen je natančno popisati sodobne pogoje, se delo odlično bere (zasluge za to gredo tudi odličnemu prevodu) in bralko_ca posrka z odpiranjem (samo)refleksije živeti samoumevnosti, zato je poučno in zanimivo za širok krog beročih.

Mirt Komel

Sandor Ferenczi: Psihoanalitične študije.
Ljubljana: Studia Humanitatis, 2022. Prevod: Zoltan Pap.
413 str., (ISBN 978-961-7145-08-3), 29 EUR

Od pionirskih časov psihoanalize je minilo dobro stoletje, in vsekakor ni napačno reči, da se je v vsem tem času psihoanaliza precej preoblikovala, ključni dejavnik pri tem pa je bila njena vsesplošna popularizacija, tako da se je iz specializirane, manjšinske, subverzivne, kontroverzne psihiatrične discipline ne samo postopoma etabrirala znotraj polja psihologije nasploh in psihiatrije še posebej, pač pa celo prešla v vsakdanjo rabo, saj so o njenih osnovah poučeni ne le visoko izobraženi intelektualci s področij humanistike in družboslovja, temveč je z njo seznanjen tudi dobršen del dobro omikanih državljanov.

No, takšen občutek dobi človek, ko prebira Ferenczijeve *Psihoanalitične študije*, izbor njegovih esejev, prispevkov in predavanj iz časa najtesnejšega sodelovanja s Freudom (za vse biografske in bibliografske podatke, vključno z zgodovinskim kontekstom, lahko samo napotim na izčrpno spremno besedo, ki jo je za slovenski prevod prispeval Janko Bohak): da je psihoanaliza nekaj, kar je tako rekoč med nami že od vedno; da so problemi, ki jih naslavlja psihoanaliza na podlagi kliničnih primerov, pravzaprav problemi celotne družbe; da so pojmi, s katerimi intervenira v te probleme, poznani vsem; in da je poslanstvo psihoanalize v tem, da razsvetljuje in prispeva k splošnemu blagostanju.

O tem, kako velikopotezno je Ferenczi razmišljal o psihoanalizi in njeni družbeni vlogi, se lahko prepričamo npr. iz naslednjega pasusa (str. 375):

Raziskovanje nezavednega duševnega življenja in izdelava za to namenjene raziskovalne metode – kar je najpomembnejši dosežek psihoanalitične psihologije – ni revolucionarno le v psihiatriji, ampak tudi v skorajda vseh vejah t. i. intelektualnih znanosti. Že zdaj se lahko ponaša z nepričakovanimi rezultati na področju socialne psihologije, pedagogike in psihologije umetniškega ustvarjanja. Mednarodno psihoanalitično združenje in njene območne skupine se že od leta 1908 trudijo, da bi nova metoda spoznavanja, preučevanja in raziskovanja duševnosti – ki je bila sprva le terapevtski protokol zdravnikov – postala dostopna vsem tistim, ki Freudovo znanost uporabljajo v širokem krogu teorije in prakse.

O »domačnosti« tem, ki jih odpira Ferenczijeva knjiga, pa se lahko vsakdo prepriča že samo iz naslovov nekaterih prispevkov in načina, kako obravnava dotične problematike, ki zadevajo delno takratno družbo na prelomu devetnajstega v dvajseto stoletje, delno pa vztrajajo in ostajajo z nami še danes: *Spiritizem; Pomen homoseksualnosti v patologiji paranoje; Samozadovoljevanje; Primer Déjà vu; Vodljive sanje; Simbolika oči; Dedkov kompleks; Domnevna zmotna dejanja; Sanje seksualne simbolike; Psihologija pravljič; Nedeljske nevroze; Psihoanaliza in kriminologija* itd.

Vidimo lahko, da je veliko, pravzaprav večina tem enakih kot pri Freudu, ki je na neki točki namenoma začel pisati tako, da bi naslovil čim širšo publiko in preko tega

ovinka ustvaril širši konsenz glede njene vloge v družbi, kar ji je bilo s strani strokovne javnosti vsaj spočetka odrekano in o čemer pričajo natanko tiste tri slovite monografije, tri »kraljevske poti do nezavednega«, ki jih Lacan navaja kot primere tega, kako »dober nos« je imel Freud za lingvistična vprašanja *avant la lettre*: *Interpretacija sanj*, *Vic in njegov odnos do nezavednega*, *Psihopatologije vsakdanjega življenja*.

Znotraj tega polja, ki ga še najlepše povzema naslov tretje navedene, »psihopatologije vsakdanjega življenja«, je Ferenczjev prispevek k psihoanalizi vsekakor veliko močnejši od njegovega prispevka k psihoanalitski teoriji, ki jo je Freud razvijal predvsem v *Metapsiholoških spisih*, tako rekoč *hard-core* »psihoanalitski metafiziki«. Vzemimo za pokušino izjemno zabavno razlago »nedeljskih motenj« (str. 362–363):

Nedelja je v kulturi današnjega človeka praznik. Vendar je razočaran tisti, ki misli, da je edini pomen prazničnega dne samo v telesnem in duševnem mirovanju. K sprostitvi namreč veliko prispevajo tudi drugi duševni dejavniki. Ta dan smo sami svoji gospodarji. Počutimo se osvobojeni vseh, od zunaj vsiljenih obveznosti in okoliščin. Hkrati čutimo tudi neko notranjo osvoboditev. Od Freuda vemo, da naše logično, etično in estetsko razmišljanje usmerjajo notranje sile. Te so samo gonska reprodukcija tiste nuje, ki je bila nekoč človeku vsiljena od zunaj. Ni čudno, da se ob zmanjšanju aktualnega zunanje pritiska osvobodi tudi del gonov, ki so sicer trajno potlačeni. Zmanjšanje zunanje cenzure posledično povzroči tudi sprostitve notranje cenzure.

Razlaga je tako genialno preprosta, da se nam zdi, kakor da sploh ne bi potrebovali psihoanalize za tako banalno ugotovitev: natanko zato, ker se ob nedeljah sprostimo, postanemo tesnobni, in to ne velja le za nedelje in praznike, pač pa tudi za počitnice in nasploh dela proste dneve. Če niste vedeli, zakaj ste tesnobni natanko takrat, ko bi morali biti najbolj sproščeni in neomejeno uživati, no, zdaj veste.

Ampak. Za teoretsko interpretacijo tesne zveze med, pogojno rečeno, »ugodjem in neugodjem« se je treba vendarle obrniti h klasiki, k slovitemu Freudovemu tekstu *Onstran načela ugodja*, v katerem je »gon smrti« analiziran in reflektiran skozi tako različne filozofske in znanstvene optike (začenši z naslovno navezavo na Nietzschejev *Onstran dobrega in zlega* in zaključivši z Goethejevim *Faustom*), da so porodile vsaj toliko različnih interpretacij tega še vedno škandaloznega in subverzivnega teksta, ob katerem se še danes lomijo kopja različnih interpretov.

Ferenczi nasploh je imel sam takšen odnos do psihoanalize, da jo je imel v prvi vrsti za prakso, ki jo gre pač prakticirati, in ne toliko za teorijo, o čemer priča eden izmed kamnov spotike s Freudom: namreč, Freud mu je leta 1932 odsvetoval udeležbo na konferenci, na kateri naj bi Ferenczi imel prispevek *Zmeda jezika*, v katerem naj bi na »predfreudovski« način obravnaval teorijo zapeljevanja, s katero se je sicer – kakšna ironija – zapletel na »zeleni veji« prakse, na katero je stavil veliko bolj kot na »sivo teorijo«, ko se je z neko svojo analizantko zapletel v ljubezensko razmerje, zaradi katerega mu je potem Freud svetoval, naj raje odneha s »tehniko poljubljanja« na psihoanalitskih seansah.

Skratka, mislim, da obstaja neka določena zveza med samozaverovanim zanašanjem na prakso in mankom teoretske refleksije, vključno s pretirano domačnostjo, ki jo takšna

drža proizvaja, in nemara je zaradi tega natanko takšen pretiran občutek »domačnosti« s temami, ki jih obravnava Ferenczi, ko poskuša »približati« psihoanalizo »navadnim ljudem«, tudi tisto, česar se kaže vsaj nekoliko varovati.

Psihoanaliza je, če že kaj, vse prej kot varuh domačnosti. Je nekaj, kar ima posluh za *Unheimliche*, ki nepričakovano vznikne natanko na tistih kočljivih točkah, ki se zdijo najbolj domače, a se naposled izkažejo za razpoke v teksturi »vsakdanjega življenja«, za vrzeli, iz katerih zazija neka neznosno domača tujost.

Mar ni to lepa definicija nezavednega kot takega?

Maja Zadel

Veronika Bajt: Etnična diskriminacija: strategije raziskovanja in merjenja. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2022. 165 str., (ISBN 978-961-6455-99-2), 19,90 EUR

Monografija *Etnična diskriminacija: strategije raziskovanja in merjenja* avtorice Veronike Bajt se loteva aktualne tematike raziskovanja diskriminacije na podlagi etnične oziroma nacionalne pripadnosti, barve kože in/ali religije. Avtorica, dolgoletna raziskovalka na Mirovnem inštitutu, z monografijo zapolnjuje vrzel na področju raziskovanja etnične diskriminacije. Delo predstavlja zaokroženo celoto metodoloških pristopov in dopolnjuje dosedanje raziskovalne ugotovitve s kvantitativnimi, predvsem pa vsebinsko bogatimi kvalitativnimi rezultati ter izsledki terenske raziskave, pri kateri je bila uporabljena metoda situacijskega testiranja.

Raziskovanje in merjenje etnične diskriminacije je nedvomno pomembna tema, saj gre za izmuzljiv fenomen. V osnovi pomeni kršenje pravice do enake obravnave na različnih področjih. V primeru monografije se etnična diskriminacija nanaša na neenako obravnavo na temelju rase, barve kože, narodnega ali etničnega izvora in/ali religije na področjih zaposlovanja, zdravstva, šolstva ter dostopa do dobrin in storitev idr. Avtorica pri tem zajame osebne izkušnje ljudi, ki se z diskriminacijo srečujejo. Diskriminacija je v določenih primerih nedvomno eksplicitna in namerna, lahko pa je tudi subtilna. Pomembno je tudi upoštevati, da kdor diskriminira, svojega vedenja ne dojema nujno kot takega. Prevladujoče družbene norme in stereotipi nam namreč lahko dajo lažni občutek o »sprejemljivosti« diskriminatornih dejanj. Videti je, da tako politiki in javni uslužbenci kot delodajalci, sindikati ter raziskovalci in drugi predpostavljajo, »da so diskriminatorne prakse stvar preteklosti« (str. 70), a te dejansko še kako prežemajo naš vsakdan. Gre za prakse, ki so zakoreninjene v družbenih, gospodarskih, političnih, zgodovinskih in kulturnih strukturah ter odnosih – in jih je zato težko odpraviti. In očitno jih je težko celo prepoznati. Ravno zaradi tega so raziskave, ki razkrivajo tako prisotnost etnične diskriminacije na različnih področjih kot uvid v osebne izkušnje diskriminiranih posameznikov in posameznic, izrednega pomena. Še posebej če jim ob bok postavimo zaskrbljujoče dejstvo, da se socialna distanca in negativna stališča do priseljenih in manjšinskih skupin povečujejo, še zlasti po letu 2015.

Avtorica se uvodoma posveti opredelitvam pojmov, ki jih v vsakdanji rabi povežujemo z etničnostjo: narodnost, nacionalnost, religija in kontroverzna »rasa« – namesto katere je v nadaljevanju uporabljen izraz barva kože. Kakor pri drugih družboslovnih pojmi, ki so uporabljeni v analitične namene, se pri naštetih pojmi lahko pojavi težava pri odslikavanju kompleksne družbene realnosti in posledično pri uporabi v raziskovanju. Izrazi, ki jih uporabljamo, in način, kako jih definiramo, namreč pomembno oblikujejo našo miselnost. Pri teorijah in raziskavah etničnosti oziroma nacionalnosti ter religije in »rase« si avtorji pri opredelitvah niso (nujno) enotni – ravno nasprotno. Kakor opozarja

avtorica, pa je pri omenjenih fenomenih »za razumevanje procesov izključevanja in neenake obravnave« (str. 22) pomembna Andersonova opredelitev narodov kot »zamišljene skupnosti« in verjetje ljudi v primarnost teh pripadnosti.

V nadaljevanju predstavljeni zakonodajni okvir prinaša vpogled v ključno distinkcijo med mednarodnimi konvencijami in direktivami Evropske unije ter slovensko zakonodajo: če se na ravni Evropske unije že od začetka uvedbe omenjenih dokumentov spodbuja raziskave, ki bi doprinesle k metodološkim pristopom in samemu zbiranju podatkov, ki bi razjasnili proučevane aspekte diskriminacije – na ravni Evropske unije se je tako za (kvantitativne in kvalitativne) podatke, ki spremljajo položaje ranljivih družbenih skupin, uveljavil termin »podatki o enakosti« – pa je v Sloveniji slika nasprotna. V Sloveniji namreč ni zakonskega okvira za zbiranje podatkov o enakosti. Nepresenetljivo je tako Slovenija v raziskavi iz leta 2017 prepoznana kot ena izmed treh držav EU-28 z najslabše razvitimi sistemi o zbiranju podatkov o enakosti (str. 30).

Avtorica tretje poglavje posveti zbiranju podatkov v Sloveniji – tako prek uradnih kot tudi neuradnih virov. Pri tem je videti, da velikokrat pri uradnih virih podatki niso razčlenjeni po etnični in verski pripadnosti, čeprav so ravno te zbirke tiste, ki s sistematičnim in longitudinalnim zbiranjem omogočajo uvidenje trendov. Podatki o enakosti se zbirajo tudi prek drugih virov, na primer v letnih poročilih Zagovornika načela enakosti in Varuha človekovih pravic, kjer so predstavljeni obravnavani primeri domnevne diskriminacije. Določeni podatki za Slovenijo so občasno vključeni tudi v različne mednarodne statistične zbirke, določene podatke pa je možno pridobiti tudi v longitudinalnih raziskavah Slovenskega javnega mnenja. Podatki o enakosti se zbirajo tudi v okviru projektov, a se večinoma zberejo enkratno za (vsebinsko) specifične projektne namene. Pri tem avtorica sklene, da v Sloveniji obstajajo predvsem podatki o stališčih in kvalitativne analize, ki so povezane z diskriminacijo, ksenofobijo, rasizmom ipd., opaziti pa je manko o samih izkušnjah z diskriminacijo (str. 46) – vrzel, ki jo zapolnjuje pričujoča monografija.

V naslednjih poglavjih se zato avtorica izčrpno posveti ravno izkušnjam z diskriminacijo ter njenemu merjenju s kvalitativnimi in inovativnimi terenskimi metodami. V četrtem poglavju so predstavljeni rezultati spletne ankete; raziskava sicer ni bila zastavljena za preverjanje razširjenosti diskriminacije, ampak je bil njen namen ugotoviti, »ali je za posamezne skupine na posameznih področjih življenje v Sloveniji bolj težavno« (str. 50). Izkazalo se je, da so – glede na lastno samopercepcijo – neenako obravnavo najpogosteje doživljali pripadniki narodnih ali etničnih manjšin, ki govorijo drug materni jezik, so druge religije in barve kože, in sicer na področju zaposlovanja (iskanje zaposlitve, na delovnem mestu ...), pa tudi na drugih področjih, kot na primer v policijskih postopkih, zdravstvu ipd.

Osebnе izkušnje z diskriminacijo prehajajo tudi v peto poglavje, naslovljeno *Merjenje diskriminacije*. Kot je bilo že omenjeno, je obstoj diskriminacije težko dokazovati, zato je bila v raziskavi uporabljena eksperimentalna metoda situacijskega testiranja, tj. terenskega poskusa oziroma korespondenčnega testa, ki omogoča neposredno preverjanje diskriminacije na posameznih primerih. Metoda predvideva predložitev dveh primerljivih vlog za isto zadevo, pri čemer je razlika v opazovani lastnosti, ki naj bi bila predmet diskriminacije: prvič oseba, ki je pripadnica domnevno diskriminirane

skupine, drugič pa »nevtralna« oseba, ki potencialne diskriminirane lastnosti nima. Če pride do razlik (predvsem ker prvo vlogo vloži predstavnik_ica potencialno diskriminirane skupine), je možno sklepati o diskriminaciji. V poglavju so obravnavani dostop do trga dela, dostop do zdravnika, dostop do stanovanja in dostop do izobraževanja oseb »s specifično osebno okoliščino«: etnično/nacionalno, »rasno« oziroma versko pripadnostjo. V okviru raziskave so bile te lastnosti poudarjene z uporabo jezika ter lastnih in geografskih imen. Rezultati kažejo na potencialne primere etnične diskriminacije; najočitnejša je na zaposlitvenem (kjer je bilo opaziti tudi pojav *deskilling*) in stanovanjskem področju; na področju zdravstva in šolstva pa je podatkov o potencialni etnični diskriminaciji malo oziroma se o diskriminaciji lahko sklepa le posredno.

Šesto poglavje v ospredje postavlja občutenje diskriminacije in njene posledice; predstavljeni so rezultati polstrukturiranih intervjujev z eksperti ter z osebami z izkušnjo migracije (primarno z begunci_kami in prosilci_kami za azil). Poglavje s tem kvalitativno zaokroži celoto, saj predstavi subjektivno doživljanje, pomembne izkušnje na področju dela, zdravstva, dostopa do dobrin in storitev, sistemske oziroma institucionalne diskriminacije ter perečega sovražnega in diskriminatornega govora, ki etnično diskriminacijo spremlja na različnih področjih življenja. Pri tem je treba opozoriti tudi na kumulativne učinke diskriminacije, kar pomeni, da diskriminacija ne povzroča neenakosti samo na posameznem področju enkratno (npr. trg dela), ampak lahko pomembno in dolgoročno kroji življenja ljudi na več ravneh hkrati; neenakost je npr. lahko hkrati prisotna tako na trgu dela kot na stanovanjskem trgu, kar pomeni intersekcijski preplet in kompleksno součinkovanje različnih področij.

Skratka, v Sloveniji umanjajo sistemsko zbirani, pregledni, razčlenjeni in verodostojni podatki o obstoju etnične diskriminacije ter o samih izkušnjah z diskriminacijo. Slednji so v pričujoči monografiji obsežno in nazorno predstavljeni in celostno zapopadeni s tremi metodološkimi metodami: spletno anketo, polstrukturiranimi intervjuji in situacijskim testiranjem. Sistemsko in celovito zbiranje podatkov o neenaki obravnavi zaradi etničnosti, nacionalnosti, religije ali barve kože pa je nujno, če želimo senzibilizirati javnost in prepričati politične odločevalce, naj uvedejo spremembe in se sistemsko lotijo odprave etnične diskriminacije.

Miran Lavrič

Gašper Mithans in Nadja Furlan Štante (ur.): Izzivi medreligijskih in medkulturnih stikov in možnosti vzpostavitve dialoga. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS, 2022. 192 str., (ISBN 978-961-7058-74-1), 18,00 EUR

Dejstvo, da se religijska heterogenost Slovenije in Evrope povečuje in se bo skoraj gotovo povečevala tudi v prihodnjih desetletjih, nedvomno ustvarja velike izzive na področju medreligijskega dialoga in sožitja. Ti izzivi so dobro znani, zato ni presenetljivo, da so tudi slovenski raziskovalci v zadnjih letih na to temo že spisali nekaj kakovostnih prispevkov. Obravnavana monografija v tem kontekstu izstopa po dveh ključnih značilnostih. Prvič, ob siceršnji poudarjeni teoretični naravnosti se mnoga poglavja tematike lotevajo tudi na zelo konkretni ravni. In drugič, prebojnost obravnavane knjige lahko identificiramo predvsem v izraziti interdisciplinarnosti, kar je ključnega pomena za nadaljnji razvoj religiološkega polja v Sloveniji.

Pluralnost in prepletanje različnosti je tudi eno ključnih izhodišč sodobne religiologije, kar med drugim poudari Lenart Škof, ki v svojem prispevku tudi skozi metodološka vprašanja išče podlage medreligijskega dialoga. Najde jih predvsem v teologiji religij, kot jo je razvil in predstavil Wilfred C. Smith. Jedro tega pristopa k preučevanju religij je v načelu ponižnosti, ki raziskovalce predvsem vzpodbuja, da se živijo v dejanske ljudi, ki prakticirajo posamezno religijo. V ospredju torej ni stremenje k objektivni presoji, ki naj bi jo omogočal »pogled od zunaj«. Smith seveda razume, da vsako resno raziskovanje religij temelji na zbiranju gradiv in ugotavljanju »objektivnih dejstev«. Vendar je to le prva raziskovalna faza; v naslednji fazi mora raziskovalec karseda globoko premisliti in občutiti, kakšno vlogo imajo ugotovljena dejstva v vsakdanjem življenju ljudi. Kot zares ustrezno utemeljene so lahko tako štete samo tiste trditve, ki se potrjujejo tudi s perspektive samih vernikov, ne zgolj s perspektive zunanjih opazovalcev. V tretji fazi naj raziskovalec poskuša tako potrjene trditve razumeti ter jih predstaviti v širšem kontekstu občečloveškega položaja in iskanja resnice. Jasno je, da je takšna metodološka pot izjemno zahtevna in da verjetno ne vodi do dokončnih, obče sprejetih ali »objektivnih« spoznanj. A to niti ni njen namen. Skladno z načelom ponižnosti naj po Smithu religio- log svoje ugotovitve vedno sprejme kot parcialne in nedokončne. Zdi se očitno, da tak pristop v sebi nosi visok potencial za izboljšanje stanja na področju medreligijskega sožitja. V tem okviru je pomembno tudi teološko poudarjanje načela ponižnosti med samimi verniki. Religijska etika naj tako v osnovi poudarja poznavanje in spoštovanje tudi drugih (ne)religijskih pogledov. Škof k Smithovemu načelu ponižnosti dodaja še načelo ranljivosti, kot ga predstavi Robert M. Unger. Zavedanje in sprejemanje lastne ranljivosti naj bi namreč posameznike odpiralo v odnose z drugimi in jih tudi usmerjalo k medkulturno odprti religioznosti.

Zelo podobno razmišljata tudi Mateja Centa in Vojko Strahovnik, ki izpostavljata predvsem pomen epistemične ponižnosti. Gre predvsem za to, da imamo stvaren

in nenadut pogled na svoje intelektualne zmožnosti ter da smo zmožni spoštljivo in realistično ovrednotiti ideje drugih. Navajata tudi empirične raziskave, ki kažejo, da posamezniki z višjo izmerjeno stopnjo epistemične ponižnosti kažejo tudi višjo stopnjo religijske strpnosti. Avtorja skleneta, da je torej spodbujanje epistemične ponižnosti lahko pomemben vir izboljšanja medreligijskega dialoga.

Načela epistemične ponižnosti in ranljivosti kot osnove za izgradnjo medreligijskega sožitja pravzaprav na različne načine prevevajo tudi druga poglavja knjige. Nadja Furlan Štante v kontekstu naraščajočih mednarodnih migracij in konfliktov predlaga razmišljanje o sorodnem načelu gostoljubnosti kot ključnem moralnem imperativu v okviru iskanja nove etike sprejemanja in solidarnosti. Pri tem govori predvsem o feministični gostoljubnosti, ki je izrazito nehierarhična ter izhaja iz splošnejše feministične zavezanosti različnosti in njenemu sprejemanju. Avtorica se pri tem zaveda, da gostoljubnost seveda ne more obstajati brez tveganja, ki izhaja iz ranljivosti človeškega sodelovanja. V tej zvezi sledi predvsem psihoanalitičarki Juliji Kristevi, ki poudarja, da nas srečanje z drugimi postavi iz oči v oči z lastno ranljivostjo ter da sta v tem pogledu strah in zanihanje lastne ranljivosti tista, ki povzročata, da sovražimo in izkoriščamo ranljivost drugih. V tem smislu se razprava lepo dopolnjuje s Škofovo razpravo o načelu ranljivosti po Ungerju.

Naklonjenost epistemični ponižnosti je razvidna tudi iz poglavij, ki obravnavajo problematiko islamofobije. V pretežno teoretski razpravi Bojan Žalec sledi predvsem opredelitvam in razmišljanjem Todda Greena, pri čemer se pomemben del razprave vrti okoli prve premise islamofobije, po kateri naj bi bil islam homogen oziroma monoliten. Ta teza je med drugim pripisana tudi Samuelu P. Huntingtonu, slovitemu zagovorniku teze o spopadu civilizacij. Žalec sicer priznava, da islamofobija (za razliko od orientalizma) ni primarno stvar znanstvenikov in intelektualcev. Njene izvore pravilno identificira v parcialnih interesih političnih in širših družbenih elit in medijev, ki so ključni pri ustvarjanju izkrivljene podobe islama. Zelo koristno je v tej zvezi navedanje rezultatov Gallupovih raziskav, po katerih ni povezave med pripadnostjo islamu in podpiranju terorističnih dejanj; še več, znotraj islama obstaja pozitivna korelacija med religioznostjo in zavračanjem terorizma. Žalec se (tudi) na tej osnovi pri pogledu v prihodnost nagne k optimizmu in navaja vzpodbudne zgodovinske vzporednice, kot sta izboljšanje stanja katoliške manjšine ali rasne enakosti v ZDA. Utemeljeno opozarja, da muslimani še naprej poganjajo korenine na Zahodu ter postopno prihajajo iz svojih družbenih in geografskih getov. Naraščajoča vidnost muslimanov lahko na kratki rok sicer – paradoksalno – ustvarja vtis, da se ne integrirajo, na dolgi rok pa gre zelo verjetno za pozitiven trend. Medosebni stiki muslimanov in nemuslimanov bodo namreč v prihodnosti vse pogostejši, kar v sebi nosi pozitiven potencial za dialog in sožitje. Pri tem opozarja, da bodo za takšno smer razvoja dogodkov potrebni napor na obeh straneh: pri muslimanih, ki naj se predvsem aktivneje vključujejo v družbeno življenje v zahodnih kontekstih, in pri nemuslimanih, ki naj predvsem zmanjšajo predsodke in, če se navežemo na predhodno opisana poglavja, z ustrezno mero ponižnosti, ranljivosti in gostoljubnosti vstopajo v medreligijski dialog.

Na podobnih teoretskih predpostavkah temelji tudi poglavje Anje Zalta, v katerem avtorica razpravlja predvsem o islamofobiji kot prepreki za izgradnjo trajnega miru v

Bosni in Hercegovini. Jedro poglavja je v prepričljivo izpeljanem zgodovinskem prikazu razvoja islamofobije v sodobni BiH, kar tvori odlično osnovo za prikaz trenutnih težav pri izgradnji trajnega miru. Še posebej je relevanten prikaz različnega interpretiranja otomanske dobe, ki jo kristjani danes v glavnem dojemajo kot obdobje večstoletnega zaslužnjevanja, muslimani pa kot nekakšno zlato dobo. Na teh osnovah avtorica prikaže zanimivo sodobno dinamiko, ki jo na eni strani označuje srbska oziroma krščanska viktimizirana identiteta, na drugi pa naraščajoči turški vplivi in t. i. neootomanizem. Celotno poglavje na konkretnem primeru učinkovito utemelji in prikaže Zaltino ključno tezo, namreč, da brez poglobljenega razumevanja sociokulturnih, zgodovinsko-političnih in religijskih posebnosti konkretnih družbeno-zgodovinskih kontekstov ne moremo učinkovito razmišljati o možnostih izgradnje miru oziroma medreligijskega dialoga in sožitja.

Tematiko islama in religijskega dialoga lepo dopolnjuje poglavje Maje Bjelica, ki se ukvarja s turškim alevijstvom in z njim povezano etiko poslušanja. Njeno razmišljanje lahko učinkovito povežemo z Žalčevo idejo, da je »včasih nekoga bolj produktivno /zapeljati'' z /'lepoto'', kot pa ga kritizirati in obtožiti islamofobije« (str. 97). Žalec razmišlja, da se nihče ne spremeni tako, da ga zmerjajo, temveč z uvajanjem v lepoto. Maja Bjelica v svojem prispevku učinkovito pokaže na privlačen vidik take lepote v etiki poslušanja, ki se je med aleviji stoletja prenašala predvsem s poezijo in glasbo. Avtorica uspešno pokaže, da je prav v tem izročilu, v glasbenem udejanjanju in etiki poslušanja obetavna osnova za bolj odprt odnos do drugačnosti in pripravljenost na medreligijski dialog.

Vprašanje islama je izrazito prisotno tudi v prispevku Gorazda Andrejčca, ki se ukvarja z odzivi na migrantsko »krizo« (2015–2016) v Sloveniji, pri čemer se posebej osredotoči na odzive v okvirih Rimskokatoliške cerkve (RKC) in Krščanske adventistične cerkve. Na osnovi intervjujev s predstavniki obeh skupnosti in preučitve relevantnih medijskih prispevkov učinkovito pokaže na pomenljive razlike med obema skupnostma. V okviru dominantne RKC je prišlo do opazne napetosti med »krščanskohumanitarnim« stališčem in protiislamskim »identitarnim kristjanizmom«. Na drugi strani so adventisti v svojem javnem odzivu ostali bistveno bolj enotni in dosledno krščanskohumanitarni. Andrejč vzroke išče prevsem v tezi, da je Rimskokatoliška cerkev zaradi dojemanja same sebe kot branika slovenske identitete postala dovzetna za ideje identitarnega kristjanizma, s tem pa tudi za islamofobne ideje. Na drugi strani je Krščanska adventistična cerkev vedno nasprotovala težnjam RKC po povezovanju slovenske identitete s katoliško in bila nenaklonjena tudi širšemu evropskokrščanskemu civilizacionizmu. Ta izhodišča so ji v času migrantske »krize« ustvarila dovolj prostora za dosledno predanost udejanjanju krščanskohumanitarnih vrednot. V kontekstu celotne knjige Andrejčeva analiza predvsem podčrta temeljno tezo iz prispevka Anje Zalta, da je namreč za razumevanje in usmerjanje medreligijskega dialoga ključno razumevanje specifičnih družbeno-zgodovinskih kontekstov.

Na pomen specifičnih družbeno-zgodovinskih okoliščin jasno pokaže tudi analiza Gašperja Mithansa, ki se osredotoča na religijske konverzije na primeru manjšinskih pravoslavnih skupnosti v prevladujočih katoliških družbah. Konkretno se avtor ukvarja s primerom Slovenije v obdobju med svetovnimi vojnami in republiko Irsko v zadnjih desetletjih. Analiza nepresenetljivo pokaže na kompleksnost pojava religijskih konverzij,

predvsem pa na močan vpliv specifičnih zgodovinskih okoliščin. Slovenija je bila v preučevanem obdobju sestavni del Jugoslavije, v kateri pa je bila tedaj privilegirana prav Srbska pravoslavna cerkev (SPC). Na tem temelječa moč in privlačnost SPC je predstavljala enega ključnih dejavnikov za sorazmerno visoko stopnjo prehodov iz katolištva v pravoslavlje. Na drugi strani je rast števila pravoslavnih vernikov v zadnjih treh desetletjih na Irskem povezana predvsem s priseljivanjem iz vzhodnoevropskih držav.

Gledano v celoti, monografija prinaša aktualno, poglobljeno in multidisciplinarno razumevanje tematike in je brez dvoma dragocen vir za raziskovalce in praktike na tem področju.

Boris Vežjak

**Svetlana Slapšak: Grožnja in strah: razraščanje
sovražnega govora kot orodja oblasti v Sloveniji.**

Spremna beseda: Erik Valenčič.

Ljubljana: Založba /*cf, 2022.

433 str., (ISBN 978-961-257-159-7), 29 EUR

Grožnja in strah avtorice Svetlane Slapšak nosi podnaslov, ki nas ne bi smel zavesti: *Razraščanje sovražnega govora kot orodja oblasti v Sloveniji*. Začetna slutnja, da bomo prebirali še eno analizo iz bazena slovenske intelektualistične produkcije, ki se neposredno loteva razmaha sovraštva in sovražnega govora v domačem prostoru, četudi na redko viden način, in sicer takšen, da vanj v realnem času tudi intervenira, je na določen način zmotna, celo dvakrat. Obširno monografsko delo ni nekakšna esejistična in pri nas kar modna kolekcija poprejšnjih zapisov, recimo bera avtoričine tedenske kolumnistične produkcije v domačem časopisu, predvsem v dnevniku Večer, ampak izčrpna raziskovalna študija uporabe širjenja sovraštva kot političnega orodja v Sloveniji. Še več, delo primarno ni analiza sovražnega govora kot tehničnega in pravnega pojma, kakršnega poznamo iz javnih strokovnih razprav in političnih diskusij v zadnjih letih, kjer bolj ali manj stopicamo na mestu, temveč v prvi vrsti razčlenjuje dobro utečen propagandistični stroj politične apropiacije govornice sovraštva. Morda bi celo smeli reči, da se bolj ukvarja s sovraštvom in sovražnim govorom kot elementom propagandne retorike, katerega nosilec je še vedno del aktualne slovenske politike, in ker sovraštveni govor ostaja njegova gonilna sila, so izsledki v knjigi v neposredno pomoč pri razumevanju in razlagi tekočega političnega dogajanja.

Knjiga se tematsko osredotoča na diskurzivne značilnosti v zelo konkretnih primerih javnega govora, najbolj zgoščeno v letih 2019, 2020 in 2021, torej v času pred mandatom in sredi mandata koalicije z Janezom Janšo in njegovo stranko SDS na čelu. Skoznje sintetizira spoznanja o strukturiranosti posamičnih modelov diskurza ter jih umešča v diahrono in sinhrono perspektivo delovanja politične propagande, pri čemer izpostavlja pragmatizacijo sovraštva in »negativno retoriko« kot njen instrumentarij. V tem žanru velja poudariti, da nam pomaga secirati medijsko in politično diskurzivno strukturo, kakršna oblikuje domači strankarski in medijski prostor, s tem pa je njena koristnost za vsakodnevno politično recepcijo neprecenljiva – le kaj bi bilo bolj takšno od empirične analize politične propagande, pri nas tudi zmagovite na volitvah, znotraj katere je sovražna govorica zgolj eden od funkcionalnih elementov? Eno bolj odmevnih tovrstnih knjig o propagandi v zadnjem desetletju je napisal Jason Stanley (*Kako deluje propaganda*, 2015). Če bi primerjali obe, bi naleteli na klasičen arzenal zgodovinskih referenc: avtorji običajno secirajo predvsem nacistično propagando Adolfa Hitlerja in še zlasti njene učinke na čustva javnosti, uporabo stereotipnih formul, vsiljevanje ideoloških konstrukтов, pristranskost in seveda sovraštvo. Slapšak je celotno poglavje namenila strukturi goebbelsovske propagande v režiji jansizma – tudi tega razčlenjuje

ločeno. Ni dvoma, da propagandizme največkrat povezujemo s totalitarnimi režimi, z nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo, zato zlahka razumemo, da bodo, kadar so uspešni, usodni za demokracijo, v času lažnih novic, memov, dezinformacij, tabloidne nenasitnosti, obsedenosti z gledanostjo in kliki pa v medijih doživljajo samo še novo potrditev in učinkujejo intenzivneje. Končno zato ni naključje, kot v spremni študiji ugotavlja Erik Valenčič, da se janšizem pri nas ideološko zbližuje z desnimi desničarskimi skupinami in neonacističnimi posamezniki v državi.

Propagandni in sovražni diskurz poganjata predvsem grožnja in strah, zaradi katerih se državljani odrekajo svojim družbenim prerogativom in s čimer postajajo nedržavljeni, pravi avtorica. Naslednja značilnost propagandnega govora je preventivno maščevanje; njegovi izvajalci največkrat gradijo na metodologiji grožnje in na sovraštvu do drugih kot strategijah za doseg svojih ciljev, s katerima mobilizirajo množice in ustvarjajo zahtevano ločevanje med skupinami. Razumljivo so druge sporočilne taktike lahko manj animozne in bolj usmerjeno sledijo pozitivnemu poudarjanju domoljubnih čustev ali nacionalizmu iskanja skupnih vrednot, dosežkov in zgodovine. Doslej so takšne vloge opisovali Edward Bernays, predvsem v svojem delu *Propaganda* (1928) z vidika oblikovanja psiholoških sredstev pri oblikovanju javnega mnenja, Hannah Arendt v *Izvorih totalitarizma* (1951) z vidika delovanja totalitarnega režima z uporabo manipulacij z resnico in širjenja sovraštva, Jacques Ellul v delu *Propaganda: oblikovanje ljudskih stališč* (1962), kjer opisuje manipuliranje s čustvi, in na primer Noam Chomsky v knjigi *Proizvodnja soglasja* (1988), v kateri analizira predvsem vlogo množičnih medijev v propagandi. Slapšak se v svoji knjigi podrobno ukvarja predvsem s stanjem v strankarskih medijih, povezanih s stranko SDS: še zlasti s portalom in televizijo Nova24TV in tednikom Demokracija.

Kot zapiše sama, izhaja iz semantične in semiotične analize tekstov; manj jo zanima teoretizacija psihologije množic, kot so jo načrtali Gustave Le Bon, Sigmund Freud in Theodor W. Adorno, bolj se posveča jezikovnim, stilističnim in retoričnim prijemom. Svoj raziskovalni interes dovolj intrigantno povezuje s tem, kar je pred več kot tridesetimi leti že počela, ko se je lotila kritike nacionalističnega sovražnega diskurza v Srbiji in v njem odkrivala primesi nacionalističnega govora, ki je nato pripeljal do vojne. Toda če je kaj fascinantnega v njeni monografiji, je to nabor obravnavanih fenomenov, ki v paleti tvorijo najbolj pulzirajoče točke svežih aktualnih družbenih problemov. Analiza sovraštva nas s tem vodi do razlage fenomenov populizma, fašizma in neonacizma, ideologije, nacionalistične in domoljubne retorike, uporabe laži in manipulacij, pojasni nam popularnost in normalizacijo ksenofobnega, antisemitskega, rasističnega, mizoginega in seksističnega govora, razloži nam delovanje medijskega sistema v strankarski režiji, končno pa problemsko zastavlja povezavo med govorom in dejanjem, ki je postala ključna za pravno (ne)razumevanje pregona sovražnega govora, ki ga po naši zakonodaji in predvsem sodni praksi mora spremljati »konkretizacija« oziroma realna možnost udejanjenja sovražne namere. K temu velja dodati še številna komunikološka vprašanja, povezana z delovanjem množičnih in novih medijev. Povedano v enem stavku in zelo preprosto: malo je monografij, ki bi delovale tako osupljivo ilustrativno v analizi širokega spektra jezikoslovnih, socioloških, filozofskih, psihoanalitičnih in politoloških

pojmov, zato se zazdi, da je razumevanje eskalacije propagandne govornice in z njo povezanega širjenja sovraštva v družbi končno deležno interdisciplinarno zastavljene celovite obravnave.

Redko se zgodi, da kak avtor premore znanstveno in hkrati intelektualistično aktivno ambicijo, s katero se odziva kot kritičen državljan. Žal na slednje akademska skupnost v Sloveniji običajno ne gleda s simpatijami. Avtorica je v slovenskem prostoru postala sinonim za angažirano intelektualko s skoraj nedosegljivo znanstveno in esejistično produkcijo, ki na področju antropologije, klasičnih študij, družbene analize in jezikoslovja obsega več kot 50 knjig. Takšno početje tudi ni preprosto. Če opozarja, da je že Adorno izrekel opomin, da so lahko posledice propagande kot fašistične metode usodne, potem absolutno velja omeniti, da je bila kot javna intelektualka tudi sama deležna diskurza, ki ga v knjigi obravnava: številnih diskreditacij in sovražnega govora na svoj račun.

V tem smislu Slapšak navaja, da se je ves časa zgledovala po delu Victorja Klempererja *LTI – Lingua tertii imperii* (1947) – analizi govornice tretjega rajha. Njena monografija ni zgolj izziv akademsko usmerjenim družboslovcem, ampak jo moramo hkrati razumeti kot apel, da morda »suha« znanstvena ambicija v tem področju ni dovolj – sploh takrat, ko spremljamo političen pohod obravnavanih fenomenov, do katerih ne bi smeli gojiti zgolj ozkega strokovnega interesa. Še najmanj, ker vzpon nevarnih ekstremističnih ideologij in metod s pomočjo propagande in sovraštva postaja alarmanten proces marsikje po svetu in kliče po odzivanju. Navzlic nekaterim izrečenim pričakovanim očitkom, da delo predstavlja nekakšen hibrid med znanstveno monografijo in publicistično obarvano esejistiko, kar onemogoča njeno bolj raziskovalno usmerjenost, je vedno mogoče vrniti žogico: kaj pa, če ga vzamemo kot izziv, o(b) katerem bi se morali akademiki resno pogovoriti tudi o dometu in samozadostnosti lastnega položaja?

Lucija Dežan

Mojca Medvešek, Romana Bešter in Janez Pirc: Mnenja večinskega prebivalstva Slovenije o priseljivanju, priseljencih in integraciji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2022. 219 str., (ISBN 978-961-6159-78-4), 20 EUR

Monografija raziskovalk in raziskovalca Inštituta za narodnostna vprašanja je rezultat raziskovalnega dela, ki so ga opravili v okviru projekta *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji* (J5-9351). V devetih poglavjih bralcem in bralkam ponudijo strnjen pregled priseljenjskih procesov, razvoja integracijske politike v Sloveniji od leta 1990 dalje (ponekod opozorijo tudi na ključne družbeno-kulturne spremembe, ki so se zgodile v določenem obdobju in določile usmeritev integracijske politike na posamezno dimenzijo integracije; med njimi gotovo izstopata vstop Slovenije v EU leta 2004 in t. i. begunska »kriza« leta 2015) kot tudi vpogled v stališča in odnose večinskega prebivalstva do priseljivanja, priseljencev in priseljenk ter integracijskega procesa. Pri tem je nujno izpostaviti (in pohvaliti), da Medvešek, Bešter in Pirc takoj na začetku vzpostavijo vsebinsko ločnico med proučevanjem odnosa do priseljivanja in politik priseljivanja ter odnosa do priseljenk in priseljencev. Omenjena tipa odnosov ali mnenj namreč nista tako usklajena, kot bi morda sklepali iz nekaterih obstoječih znanstvenih člankov in raziskav. Dodatno se avtorici in avtor ne izmikajo vprašanju, ali javno mnenje oblikuje priseljenjske politike ali je povezava nemara obratna, poleg tega pa kritično naslovijo tudi problematičnost koncepta integracije ter osvetlijo integracijsko vlogo t. i. tretje strani, to so države izvora priseljenk in priseljencev. Omenjeno predstavlja pomembno razpravljalno izhodišče in točko v integracijskih politikah šele v zadnjem obdobju.

Teoretsko monografija gradi na dveh teorijah: teoriji skupinske ogroženosti in teoriji medskupinskih stikov, ki vsaka s svojega zornega kota razlagata okoliščine, ki oblikujejo odnos večinskega prebivalstva do priseljivanja, priseljenk in priseljencev ter njihove integracije. Pri prvi gre za odnos med različno velikima skupinama (notranjo skupino, ki jo predstavlja večinsko prebivalstvo, in zunanjo skupino, ki jo predstavlja priseljenjska skupnost) in občutki ogroženosti interesov, ki spodbujajo razvoj negativnega odnosa do priseljenk in priseljencev s strani večinske družbe. V drugem primeru pa teorija izhaja iz predpostavke, da večje število priseljenk in priseljencev ponuja tudi več priložnosti za stike med večinsko in priseljenjsko skupnostjo. Pozitivne izkušnje, pridobljene preko tovrstnih stikov, lahko oslabijo negativna stališča in nasprotovanja procesom priseljivanja. Čeprav Medvešek, Bešter in Pirc izpostavijo nekatere kritike obeh teorij (predvsem teorije medskupinskih stikov), ostajata omenjeni teoriji pomembna razlagalna mehanizma tudi v nadaljevanju monografije.

Predstavitev razvoja politike vključevanja priseljenk in priseljencev v družbo je podana na strnjen in jasen način, pri čemer so navedeni ključni mejniki, dogodki in sprejeti dokumenti, ki so vplivali in še vplivajo na izvajanje priseljenjske in integracijske

politike v Sloveniji. Avtorici in avtor kritično opozorijo na težavo, ki jo zaznavajo tudi nevladne organizacije, zagovornik enakih možnosti ter nekateri drugi raziskovalci in raziskovalke, a se navadno v naboru drugih perečih pomanjkljivosti (npr. odsotnost sistematičnega pristopa in ene krovne institucije) izgubi. Gre za izključevanje tujcev in tujk, ki so državljani EU, iz integracijskih programov; slednje je osnovano na neutemeljeni predpostavki, da so ti ljudje zaradi svojega državljanstva v eni izmed držav članic EU že integrirani v državo sprejema. Upoštevač dejstvo, da takšne priseljenke in priseljenci niso upravičeni do enakih pravic kot državljanke in državljani države, v katero so se priselili, in glede na dokumentirano neenako obravnavo državljanov in državljanek nekaterih vzhodno- in južnoevropskih držav s strani drugih držav članic, je slednje z vidika vključevanja v družbo še posebej problematično.

V nadaljevanju monografije sledi predstavitev empiričnih podatkov lastne in drugih raziskav ter umeščanje in opisovanje dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje odnosa večinskega prebivalstva. Na koncu vsakega od poglavij (vezanih na odnos do priseljavanja in politik priseljavanja, na odnos do priseljenk in priseljencev ter na odnos do integracije in integracijske politike) so strnjeno predstavljene še ključne empirične ugotovitve.

Pri opazovanju sprememb v času so se avtorici in avtor naslonili tako na pretekle nacionalne (npr. Slovensko javno mnenje) kot tuje vzdolžne raziskave (npr. Eurobarometer, Evropska družboslovna raziskava). Po eni strani izpostavljajo stabilnost nekaterih ugotovitev (v smislu, da so bolj negativna stališča praviloma značilna za starejše, nižje izobražene moške, ki bivajo v ruralnem okolju, se identificirajo s konservativno ideologijo in katerih stiki s priseljenkimi skupnostmi so redki ali neobstoječi), obenem pa tudi določena protislovja. Eno takšnih je denimo, da večina anketiranih meni, da bi morala biti Slovenija odprta in večkulturna družba, hkrati pa so mnenja, da moramo priseljavanje v Slovenijo in EU omejiti. Pri interpretaciji odgovorov se monografija ne izogiba izpostavljanju morebitnih metodoloških omejitev (npr. oblikovanje vprašanj, struktura vzorca, uporaba določenih izrazov (migrant/priseljenec/begunec), dajanje družbeno zaželenih odgovorov s strani anketiranih), hkrati pa odgovore ves čas analizira skozi prizmo zaznavanja treh dejavnikov ogroženosti – na ravni kulture, gospodarstva in varnosti. Ravno slednje monografiji omogoča poglobljeno razumevanje stališč in odnosov do priseljavanja in priseljenk skupnosti, hkrati pa ponuja izhodišče za vzpostavljanje strategij, ki vodijo k bolj strpni in sprejemajoči družbi. Slednje so opazili tudi avtorici in avtor, ko na str. 188 zapišejo:

To, da na odnos večinskega prebivalstva do priseljavanja, priseljencev in integracije močno vplivajo percepcije kulturne ogroženosti, ki imajo drugačen, globlji izvor (izvirajo iz globlje zakoreninjenih vrednot in prepričanj posameznika) v primerjavi s percepcijami ekonomske ogroženosti, tudi pomeni, da za njihovo spreminjanje potrebujemo drugačne pristope in ukrepe kot za spreminjanje občutkov ekonomske ogroženosti.

Pomemben prispevek monografije je neposredno empirično preverjanje nekaterih stereotipov in predsodkov, povezanih s priseljenci in priseljenkami. Po eni strani Medvešek,

Bešter in Pirc pojasnijo, kako večinsko prebivalstvo praviloma močno precenjuje ne le skupno število priseljencev in priseljencev, temveč tudi deleže tistih, ki so nizko izobraženi, imajo nizke dohodke, so brezposelni in prejemajo državno podporo. Po drugi strani pa denimo s pomočjo podatkov različnih državnih institucij ovržejo pogosto prisotno prepričanje, da se z večanjem števila priseljenk in priseljencev v Sloveniji veča tudi število kriminalnih dejanj. A tu sledi obrat; monografija tistim, ki bi naklonjenost večinskega prebivalstva do procesov priseljevanja želeli krepiti s pomočjo neugodnih demografskih sprememb in naraščajočih potreb gospodarstva po priseljenki delovni sili, prinaša slabo novico: niti v Sloveniji niti v drugih evropskih državah potrebe ali odvisnost gospodarstva od priseljevanja ne spodbujajo naklonjenosti priseljevanju oziroma niso dejavnik, ki bi vplival na oblikovanje pozitivnega odnosa večinskega prebivalstva do priseljevanja. Ravno v tovrstnih empiričnih preverjanjih prepoznavamo dodano vrednost monografije, ki sega onkraj zanimaj raziskovalne skupnosti in nevladnih organizacij, ki delujejo na področju priseljevanja in integracije.

Glede na to, da je bila anketa izvedena leta 2020, je seveda na mestu vprašanje, ali oziroma koliko so se stališča in odnosi večinskega prebivalstva do priseljevanja, priseljenk in priseljencev ter integracijske politike spremenili v postpandemičnem času (tako z vidika kohortnega učinka kot tudi z vidika vse bolj očitne odvisnosti gospodarstva od tuje delovne sile, ki je pripravljena opravljati dela, ki jih večinsko prebivalstvo ne želi). Monografija predstavlja izhodišče za različne smeri raziskovanja (npr. proučevanje oblik kriminala, ki se izvajajo nad priseljenkami in priseljenci, upoštevanje kohortnega učinka, spreminjanje socialne distance do priseljencev in priseljenk skozi čas), hkrati pa je v tem trenutku skupaj s svojo sestrsko knjigo istih avtoric in avtorja *Mnenja priseljencev in potomcev priseljencev o integraciji in integracijski politiki v Sloveniji* (2022) najbolj celostna sociološka interpretacija stališč in odnosov do procesov priseljevanja in integracije v Sloveniji.

Primož Krašovec

Gilbert Simondon: Imagination and Invention
Minneapolis: University of Minnesota Press, 2022.
Translated by Joe Hughes and Christophe Wall Romana.
205 p., ISBN (978-1-5179-1445-5), USD 28

The fate of Simondon's theoretical legacy is unusual. Although he was endorsed by luminaries like Canguilhem and was very influential in his lifetime, his thinking was relatively unknown outside of France. It is probably because his theories were so unique and unrelated to the concurrent development of structuralism and its subsequent critiques that he never joined the »French theory« canon. Yet even in France his intellectual influence waned after the 1960s and it was not until the 1990s that ever more commentaries in French on his work again began to appear. In the Anglophone intellectual sphere, one could find scattered translations, commentaries and books subtly or explicitly influenced by Simondon (such as Adrian Mackenzie's *Transductions* in 2002), although his influence was mostly covert; for example, working through Deleuze, Simondon's theory also indirectly contributed to the new materialisms of the 2000s. Judging by the volume of translations and commentaries in English, the Simondon renaissance truly took off in the 2010s and still continues. His two major works, *On the Mode of Existence of Technical Objects* and *Individuation in Light of Notions of Form and Information* were respectively translated in 2016 and 2020 and Simondon remains a key reference of contemporary philosophers of technology like Yuk Hui.

Lying at the heart of Simondon's theory is the concept of individuation. According to Simondon, a complete individual (whether they are psychic, social/cultural, organismic, technical or natural) cannot constitute the basis for explaining the process of individuation – quite the opposite. Since each individuation process proceeds from a pre-individual reality that is richer in virtualities than any constituted individuals, it is individuation that explains the individual. Simondon's general theory is thus dynamic and relies on the concept of becoming (and its influence on Deleuze should be obvious by now) as distinct from the standard synchronous, atemporal structuralist theories then prevalent in France.

Of his two major works, *Individuation* presents a general theory of individuation-as-becoming using examples ranging from the forming of crystals to psychic individuation in human societies, whereas *Technical Objects* focuses on technics/technology and includes a scathing critique of Aristotelian hylomorphism while form is imposed on supposedly inert matter (the influence on new materialist ontologies should by now be obvious). Like with everything else, Simondon's theory of technical objects is genetic in orientation since he sees technological development as a process of technical objects becoming concrete, in turn connected into ever more complex technical ensembles.

Unlike *Technical Objects* (1958) and *Individuation* (1964), *Imagination and Invention* was never published as a book during Simondon's lifetime. It is a transcription of a lecture course given at the Institute of Psychology at Sorbonne, Paris in 1965–1966. It holds

a similar place among Simondon's published books as Foucault's *College de France lectures* do with respect to *Discipline and Punishment* or *History of Sexuality*: not only additional, minor works aimed at specialist Simondon scholars, but newly discovered intellectual treasures that so not only complement but also expand his better known theories. The English translation starts with an excellent preface by Jean-Yves Chateau that locates the course in the context of Simondon's other works and encapsulates the new publication's main points, thereby preparing the reader for the at times difficult book that follows.

Imagination and Invention is, compared to the difficulties one might encounter with more typical philosophical books, not difficult due to some abstruse style or unfollowable maze of references, quite the opposite. Its style is clear and precise and the references to other works are on point; its difficulty rather stems from its novelty and inventiveness. The feeling one obtains from it is sheer exhilaration because of the presence of a genuinely exciting new theory coupled with a certain anxiety concerning the intensity of its exposition. Simondon's style is very dense, there are no anecdotes or excess words, digressions or recapitulations) that if you blink you might miss something. *Imagination and Invention*, even though it is a short book, thus calls for immense concentration and is best read in small doses.

The content of the theory proposed within is already made clear in the book's opening sentence: »The aspects of the mental image [...] do not correspond to different types of reality, but to different stages of a single activity undergoing a developmental process«. This statement of theoretical intent alerts us that this will be no ordinary philosophical book, noting that the most commonly found philosophical books of today, which are largely third-order philosophy, with philosopher A commenting on philosopher B's comment on the 200-hundred-year-old original theory proposed by philosopher C, where originality (if ever) comes from making innovations in jargon. There are no commentaries or exegeses and also no insipid literature reviews or academic didascalies, just a straight-up theoretical tour de force. As indicated in the book's initial words, it is written from a typically Simondonian genetic or becoming oriented perspective – its theory is about the genesis/becoming of the mental image and the relationship of this process to imagination and invention.

In Simondon's theory, both imagination and invention correspond to a subjective side of the process of a technical object becoming concrete, which was the central focus of *Technical Objects*. However, *Imagination and Invention* also functions as a standalone work focused on the biological, social and psychic aspects of the processes of technological becoming. Invention is what draws the mental image out from the interior of the living being so that it can be realised in a milieu (the living being's surroundings/environment). Imagination is the development of the mental image and, as such, a fundamental living function by which a mind arises in the living, while invention is its (technical) exteriorisation. As opposed to more standard (continental) philosophical approaches, Simondon does not see this development as the unfolding of an essence but as a dynamic process in which each moment/phase of the mentioned becoming makes the next one possible by constituting the original conditions for its genesis.

The book is neatly divided into four parts, each corresponding to a phase in the development of a mental image. The first phase is the motorical, pre-sensory and pre-experiential image; the second is the perceptual, experiential and thus cognitive one; the third is the affective-emotional and hence symbolic one; and the fourth is invention as the technical exteriorisation of the image. While developing his original theory of the imagination–invention relationship, he also effortlessly solves several issues related to criminology, sociology, cultural studies, ethology, semiotics and psychoanalysis and at the same time mixes other relevant theories with his own in an unpolemical yet also not uncritical way whereby, instead of discarding or embracing other theories, Simondon uses them as moments in the genetic development of his own. The result is a stunning new theory of the mental image as an intermediate point between the subjective and the objective, with imagination as the process of developing the said image and technical invention as its exteriorisation.

Jože Vogrinc

Raymond Williams: Televizija: tehnologija in kulturna forma.

Ljubljana: Založba FDV, 2022.

Prevod: Dejan Jontes, Breda Luthar in Maruša Pušnik.

177 str., (ISBN 978-961-295-042-2), 21 EUR

Pol stoletja po prvi izdaji v izvirniku imamo v slovenščini integralni prevod knjige Raymonda Williamsa (r. 1921, u. 1988) *Television: Technology and Cultural Form*. Knjiga je prvič izšla 1974. Druga izdaja iz leta 1990 prinaša nekaj aktualizacijskih opomb in dodatno bibliografijo, delo Williamsovega sina Ederyna. Slovenski prevod je narejen po tretji izdaji (založba Routledge, 2003), ki je vsebinsko enaka drugi, le da je kratki predgovor k drugi izdaji nadomeščen z novim predgovorom Rogerja Silverstona. Williams je bil sociolog, *Televizija: tehnologija in kulturna forma* pa je ključno delo za občo sociologijo in sociologijo kulture. V njej avtor utemelji, kako si družba usvaja tehnologije, in nakaže, kako se prek njih podrejamo neobvladanim družbenim determinacijam. Aktualni slovenski prevod so prevajalci pospremili s kompetentnim uvodom, ki delo vpelje kot klasiko sociološkega in kulturološkega raziskovanja televizije in drugih medijev. Ostaja aktualno, čeprav televizija ni več tako osrednji medij v družbi in zlasti v družini kakor leta 1973.

Ni samoumevno, da je prav ta knjiga začetek teoretskega razumevanja televizije kot specifične sestavine sodobne kulture in vsakdanjega življenja. Napisana je bila za navadne bralce, v pogovornem jeziku, brez specialističnega žargona. Tehnologija in programske vsebine, ki jih je analizirala, so preteklost. Williams ni bil raziskovalec »informativskih in komunikacijskih tehnologij« (IKT). V angleškem Cambridgeu je poučeval sociologijo literature; na noge je postavil britansko univerzitetno izobraževanje odraslih (Open University). Pisal pa je tudi poljudne članke o lastnem in tujem gledanju televizije in poslušanju radia. V razumevanju televizijske kulture so teme in koncepti, ki so jih razvili Williamsovi nadaljevalci v kulturnih študijih, konec prejšnjega stoletja nadomestili njegove. Raziskovalci televizije so se kulturnih form lotili s koncepti in postopki najprej semiologije tekstov, kasneje pa etnografije občinstev. Kot njegova dediščina je obveljalo stališče o podvojenosti televizije na tehnologijo in na kulturno formo. Prijela se je teza o mobilni privatizaciji ter prepoznanje večplastnega toka in sekvenc kot specifične televizije kot prepleta kulturnih form. A kljub temu je treba recepcijo Williamsa revidirati in poglobiti, njegove vpogleds v družbena razmerja komuniciranja pa šele teoretsko razviti.

Knjiga ima pet poglavij: 1 *Tehnologija in družba*, 2 *Institucije tehnologije*, 3 *Televizijske forme*, 4 *Oblikovanje programa: distribucija in tok*, 5 *Učinki tehnologije in njene rabe*, 6 *Alternativna tehnologija, alternativne rabe?*

Teoretsko odločilno je prvo poglavje, ki je tudi najbolj poznano. Povezanost družbenih procesov, v katerih se je zgodovinsko uveljavila dominantna družbena raba televizije kot centralnega družinskega medija, pojasni kot mobilno privatizacijo. Tu Williams

zavrne dva še danes povsem prevladujoča načina zgrešenega dojemanja tega, kako se nova tehnologija družbeno uveljavi. Prvi je tehnološki determinizem. Drugi je dojetje dominantne družbene rabe neke tehnologije kot simptoma, se pravi kot izraza neke močne družbene težnje, ki se je pač nekako uveljavila preko televizije, lahko pa bi se uveljavila tudi kje drugje v družbi.

Williams se k drugi težnji vrne v petem poglavju, ko po obravnavi kulturnih form televizije obe težnji obravnava skupaj, saj obe osamita televizijo od družbenih procesov, katerih proizvod, del in reproducent je. Tak simptom je zanj npr. stalna bojazen, da gledanje televizije »povečuje nasilnost«, kjer se potlači, da hegemonia kultura obsoja le neavtorizirano nasilje, najhujše oblike družbenega nasilja pa upravičuje. Sklep, da bo pogubnemu vplivu televizije in kasnejših vizualnih IKT sledil kulturni propad, je odmevno izpeljal npr. ameriški pedagog Neil Postman (r. 1931, u. 2003): televizija kot vizualni medij, dostopen vsem brez predpriprave literarne in bralne opismenjenosti, spodkopava družbeno vrednost izobrazbe. Sorodne so novejša bojazni zaradi dostopnosti vednosti v svetovnem spletu na klik, pa spričo nevarnosti nenadzorovanega komuniciranja otrok z mobilnim telefonom, in nazadnje ob umetni inteligenci.

Za tehnološki determinizem je tehnologija samodejen »vzrok« sprememb, ki jih dominantna raba nove komunikacijske naprave sproži v življenju ljudi. Williams tega ne poudari, a gre za običajen odziv navadnega uporabnika, ko mora sredi življenjske poti spremeniti ustaljeni dnevni razpored navad – »nova IKT« ga doleti kot vdor tujka. Kako se Williamsov opis razvoja od prvih spoznanj o prenosu elektromagnetnih valov na daljavo in fotosenzitivnih snovi do uveljavitve poslušanja radia in gledanja TV kot družinskega »elektronskega ognjišča« razlikuje od ustaljene kronologije patentov, izumiteljev, investitorjev in konkurence med njimi, ki je pripeljal do tistega modela televizorja, kjer je dovršen tehnični pojav televizije? Običajna »zgodovina« katerekoli IKT je teleološka; napisana je vzvratno, od zanjo končnega rezultata premočrtno nazaj proti začetku, idealistično in nezgodovinsko vzetem npr. kot davna želja človeka, videti na daljavo. Williams, povsem drugače, opisuje družbene procese, v katerih hegemonie družbene skupine definirajo zmagovite različice družbene potrebe po novih produktih in družbene namere, ki usmerjajo razvoj. Ta poteka konfliktno in nepredvidljivo. Tehnologija je družbena sila; ne vsota naprav, s katerimi se snema, prenaša, predvaja in gleda televizijo, pač pa sestavina kompleksa, v katerem je stalna povezava tehnologij in naprav standardizirana, pravno regulirana ter vključena v družbene prakse in procese kot sklop institucij, v katerih se televizijo razvija, proizvaja, upravlja, promovira, gleda. Gre za urejene nize družbenih razmerij, ki se vzdržujejo in reproducirajo, pri tem pa se protislovno in nepredvidljivo transformirajo. Fotografija je npr. šla skozi zaporednih in sočasnih družbenih sistemov tehnologije, da je med drugim postala sestavina televizije kot tehnologije. Ti sistemi so imeli različne funkcije in družbene vloge; in praviloma prejšnja ni napovedala kasnejših.

Ovira pri razumevanju Williamsa je, da je treba zatipati koncepte iz njegove rabe navadnih besed: družbena tehnologija, družbeni sistem, (družbena) potreba, (družbena) namera. Če v tehnologiji vidite mašine, potrebo zvedete na prirojene nagibe, namero na psihološke motive, pri družbenem sistemu pa zanemarite, da je ime za konkretno

zgodovinsko povezanost tehnologij, institucij in uporabniških navad, se Williams izmuzne razumevanju kot pust in zastarel.

Dojetje televizijskih kulturnih form kot toka in sekvenc je lažji oreh, saj ustreza načinu, kako so redni gledalci in gledalke doživljali gledanje. A šele Williams je razločno postavil nasproti tradicionalnemu dojetju filmov, oddaj, šovov, točk v programu, oglasov itn. kot niza diskretnih (v matematičnem pomenu) primerkov izkušnje gledanja, ki videno na televiziji občuti kot niz sosledij na več ravneh hkrati; te sekvence so tokovi, zato je bistvena kulturna forma televizije njihova rezultanta, televizija sama. Kulturna forma je veliko več kakor novo ime za (televizijske) zvrsti ali žanre. Biva na isti ravni abstrakcije in živi v istih vsebinskih zvezah kot »tehnologija«, za katero se poenostavljeno reče, da te forme »omogoča«: v regularnem družbenem razmerju komuniciranja med institucijo, ki dela televizijo, in gledalci. Slednje dejavnost gledanja dela za pripadnike kolektiva »občinstvo«, »javnost«, »potrošniki« ali »uporabniki«.

Prevod po kakovosti niha. Moti uredniška površnost, npr. pri imenu univerze v ZDA (Stanford, ne Standford) in pri imenu pisca opomb (Ederyn Williams, ne Edery). Ni jasno, zakaj so prevajalci na novo, ne pa bolje prevedli zgodnejši slovenski prevod prvega poglavja (gl. Williams 1997). Nekatere prevajalske rešitve niso posrečene. Prevajati Williamsa je posebej zahtevno, ker so pomembni odtenki pomena vsakdanjih povedi, ne le nekaj bistvenih besed. A v slovenskih razmerah od prevajanja ni moč živeti. Prevajalci za posebne discipline se zato ne morejo izobraziti. Univerzitetniki si prevajanje nalagajo kot dodatno delo v prid študentov. To več kot odtehta omenjene pridržke.

Literatura

Williams, Raymond (1997): Navadna kultura. Izbrani spisi. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, SH Zavod za založniško dejavnost.